

Numismatiska meddelanden xxx

DE ÄLDSTA NORDISKA MYNTENS HJORTBILDER

AV BRITA MALMER

De äldsta nordiska mynten, »birkamynten» eller Haubergs »ældste Myntgrupper», torde för närvarande uppgå till 95 exemplar.¹ Av dessa har 49 på ena sidan bilden av ett hjortliknande djur. Alla hjortbilderna har det gemensamma draget att kroppen är rutmönstrad samt delad av ett vertikalt band, som går från rygg till buk. Hjortbilderna kan indelas i följande grupper och undergrupper, fig. 1 och 2.

A. Djur med framåtvänt huvud och hornkrona. 7 exemplar.²

B. Bakåtblickande djur. 42 exemplar.

1. Mellan benen en spiralformad orm (23).

2. Mellan benen en orm som består av en cirkel från vilken utgår en rak eller böjd linje (9).

De återstående 10 exemplaren i B-gruppen är så fragmentariska eller dåligt konserverade att de ej kan bestämmas till undergrupp.

Hjortbilderna uppträder i kombination med tre andra bilder, nämligen Båt, Ansiktsmask och Carolus, det vill säga imitationer av åtsidan till Karl den stores Dorestadmynt med inskriften Carolus i två rader.

Hjort A: Båt (6), Ansiktsmask (1).

Hjort B1: Carolus (2), Ansiktsmask (21).

Hjort B2: Ansiktsmask (9).

Hjort B, ej närmare bestämbar: Ansiktsmask (10).

Kombinationen Hjort/Ansiktsmask är alltså helt dominerande med 41 kombinationer av 49 (84 %). Uppenbarligen föreligger ett samband med den kända frisiska sceattatypen Wodan/Monster, enligt Hill präglad under större delen av 700-talet.³ »Wodans» ansikte är noga kopierat på de nordiska mynten men har dessutom försetts med en detaljrik bård, som saknas på de frisiska mynten. Likheten mellan de frisiska myntens bakåtblickande »Monster» och de nordiska myntens bakåtblickande B-hjort är däremot obetydlig och inskränker sig i stort sett till kroppsställningen. Den nordiska A-hjorten har alls ingen likhet med »Monster». Möjligen före-

¹ De äldsta nordiska mynten har senast behandlats av Rasmusson 1956. — Beräkningen av antalet mynt till 95 exemplar grundar sig på de definitioner, som kommer att presenteras av förf. i arbetet »Studier i nordisk mynthistoria före år 1000». Föreliggande uppsats är en starkt förenklad sammanfattning av ett avsnitt i detta arbete.

² I denna siffra ingår 4 nu skingrade mynt från Spangereid, Vest-Agder, Holst 1943, nr 59.

³ Hauberg 1900, s. 107. Hill 1955, s. 22 och 34, Pl. I: 1—5.

Fig. 1. Längst till vänster Hjort A, i mitten Hjort B1, till höger Hjort B2.
Teckningarna utförda av förf. 1: 1.

ligger ett avlägset samband mellan A-hjortarna och northumbriska sceattas från 700-talets mitt.⁴ Till övervägande del är A-hjorten en självständig nordisk myntbild.

Hauberg, som är den förste som grupperat materialet, placerar B-hjorten i tiden före A-hjorten.⁵ Skälen till denna kronologi redovisas inte klart men synes vara följande. De flesta A-hjortarna är kombinerade med bilden av en båt. Denna båtbild bör ha ett visst samband med Dorestadmynt med båt, präglade efter år 800.⁶ En A-hjort (ej inräknad i ovanstående siffror) uppträder i en mycket sen kombination, nämligen en åtsidesbild, präglad för Knut den store.⁷ Förebilderna till B-hjortarnas båda kombinationer, Karl den stores Dorestadmynt före myntreformen⁸ och Wodan/Monstersceattas, tillhör däremot 700-talet. Följaktligen bör B-hjortarna vara äldre än A-hjortarna. Denna Haubergs ordningsföljd har inte fått stå oemotsagd. Lindqvist, som stöder sig på de slutna fynden, vänder på hjortserien och placerar B-hjortarna sist, dock utan att diskutera Haubergs kronologi.⁹ Andra författare ansluter gruppernas ordningsföljd till Hauberg.¹⁰ Vilken hjortgrupp är då äldst, A-hjortarna eller B-hjortarna?

Lindqvist har inte observerat att B-hjortarna med ledning av ormens utformning kan indelas i två klart åtskiljda grupper, B1 och B2. Tredelningen av hjortmotivet i grupperna A, B1 och B2 ger ökade möjligheter att angripa de kronologiska problemen. Tredelningen är baserad på två dekorativa typologiska element, nämligen hjortens kroppsställning och ormens utformning. Uppgiften är nu att kontrollera tredelningen med hjälp av ett antal av varandra *oberoende* typologiska element. Bäst är att välja dels ett *dekorativt* typologiskt element, dels ett *tekniskt* element, eftersom dekorativa och tekniska element är i hög grad oberoende av varandra. Detta tillvägagångssätt är gemensamt för sakforskningen som helhet.¹¹ Om sak-

⁴ Hauberg 1900, s. 107. Lyon 1957, s. 228, Pl. XVIII: 2–6.

⁵ Hauberg 1900, s. 107.

⁶ Hauberg 1900, s. 106 f. van Gelder 1961, s. 32 passim.

⁷ Hauberg 1900, s. 107, Tab. II: 13.

⁸ Grierson 1954, s. 78.

⁹ Lindqvist 1926, s. 311 ff. B-hjortarna motsvarar Lindqvists grupp 2.

¹⁰ Nordman 1923, s. 21 f. Rasmusson 1956, sp. 588 f.

¹¹ Teorin om de oberoende typologiska elementen har utarbetats av M. P. Malmer 1962, s. 54 f och 1963, s. 23 ff.

Fig. 2. Hjort B1 och Ansiktsmask A. Grav 508, Birka. 2: 1. Foto ATA.

forskningen gäller mynt, tillkommer en för denna föremålsgrupp speciell kontrollmöjlighet, nämligen *bildkombinationen*.

Vikten är det tekniska element som inom numismatiken är mest uppmärksammat. När det gäller de äldsta nordiska mynten är emellertid vikten otjänlig som undersökningsobjekt. Många mynt är fragmentariska, och många mynt, både hela och fragmentariska, är försedda med en ögla. Av de 95 exemplar som för närvarande är kända kan vikten med någorlunda säkerhet fastställas endast för drygt hälften. För flertalet kan däremot *diametern* beräknas. Ett dekorativt element, som inte utnyttjats i de ovan meddelade definitionerna, är randens utformning. Hjortbildernas *rand* är dels ornerad med tätställda, fina streck, dels slät.¹² Hjortarnas bildkombinationer är som nämnts tre, Båt, Carolus och Ansiktsmask, av vilka den sistnämnda dominerar med 84 % av alla kombinationer. Bilderna med *Ansiktsmask* kan med ledning av bårdens utformning indelas i två huvudgrupper.

A. I bården ingår två ormar som består av spiraler.

B. I bården ingår två ormar som består av en cirkel från vilken utgår en rak eller böjd linje.

Hjort, grupp	Diameter, mm			Rand		Bildkombination	
	minimum	median	maximum	ornerad	slät	Ansiktsmask ¹ , grupp	Övriga grupp
A	17,5	17,8	18,5	x	—	A	x
B1	18,0	19,8	20,8	x	x	A	x
B2	19,5	20,4	22,1	—	x	B	—

¹² »Rand» definieras som Schrötter 1930, s. 546: »Rand einer Münze ist der der Kante zunächst liegende Teil der Bildfläche auf Vs. und Rs.»

De här behandlade dekorativa och tekniska elementen samt bildkombinationerna utgör tillsammans en flerdelad *typologisk serie*,¹³ vars konstruktion framgår av tabellen. Vi studerar tabellen från vänster till höger och börjar med A-hjorten. Mediandiametern är 17,8 mm. Endast ornerad rand förekommer. A-hjorten är kombinerad med dels Ansiktsmask A, dels andra motiv. För B1-hjorten har mediandiametern stigit till 19,8 mm. Både ornerad och slät rand förekommer. B1-hjorten är liksom A-hjorten dels kombinerad med Ansiktsmask A, dels med andra motiv. B2-hjortens mediandiameter är så stor som 20,4 mm, endast slät rand förekommer och Ansiktsmask B är enda kombinationen. Vi studerar därefter tabellen uppifrån och ner. Vi ser då att elementen i de spalter varmed den första spalten, de tre hjortgrupperna, skall kontrolleras, varierar på samma sätt, till exempel X, X, —, eller omvänt, aldrig X, —, X. Tabellen som helhet visar klart att B1-hjortarna befinner sig mellan Hjort A och Hjort B2. B1 binder samman A och B2. A och B2 har däremot nästan ingenting gemensamt, vare sig i fråga om rand eller bildkombination och skillnaden i diameter är betydande. A-hjortarnas maximidiameter är mindre än B2-hjortarnas minimidiameter.

Det återstår att fastställa den *typologiska seriens riktning*.¹⁴ Är A-hjorten eller B2-hjorten äldst?

Det äldsta daterbara fyndet med A-hjort är ett gravfynd från Spangereid, Vest-Agder, som tillhör 800-talets förra hälft.¹⁵ Det äldsta daterbara fyndet med B1-hjort utanför birkagravarna är ett skattfynd från Dransau, Schleswig-Holstein, 900-talets första fjärdedel.¹⁶ Det äldsta daterbara fyndet med B2-hjort är skattfyndet från Terslev, Själland, daterat till ca 950.¹⁷ A- och B1-hjortar men inte B2-hjortar förekommer i fynden från Birka, vars blomstringstid infaller under 800-talet och 900-talets förra del.¹⁸ B2-hjortarna förekommer däremot utom i Terslevfyndet i ytterligare fem skattfynd, vars slutmynt tillhör tiden ca 960—1040.¹⁹

De äldsta nordiska myntens datering är ett mycket komplicerat problem. Ovanstående fakta betyder ingalunda att mynt med B2-hjortar skulle ha präglats så sent som under 900-talets sista hälft. Det här presenterade materialet torde dock tillåta följande preliminära slutsatser:

¹³ M. P. Malmer 1962, s. 50 och 1963, s. 21 ff.

¹⁴ M. P. Malmer 1963, s. 35 f.

¹⁵ Holst 1943, nr 59.

¹⁶ Nöbbe 1923, s. 279.

¹⁷ Hauberg — Østrup 1914, s. 74.

¹⁸ Arbman 1939, s. 18 och 130. Arbman 1940, Taf. 142—143.

¹⁹ De fem fynden är dessa: Waterneversdorf och Westerland, Schleswig-Holstein; Gammelgarn, Gotland; Münsterås, Småland; Taxinge, Södermanland. Fyndet från Westerland har den senaste nedläggningstiden, ca 1040 (Nöbbe 1911, s. 93). De andra fynden tillhör 900-talet.

1. Den framåtblickande hjorten, A, är äldre än den bakåtblickande, B. B1-hjorten är äldre än B2-hjorten.

2. Eftersom B2-hjortarna saknas i Birka är det osannolikt att mynt med vare sig A-, B1- eller B2-hjort skulle vara präglade där.

I annat sammanhang skall dessa och andra problem kring de äldsta nordiska mynten behandlas mera ingående.

LITTERATUR

- Arbman, H., 1939. Birka. Från forntid och medeltid 1.
— 1940. Birka I. Die Gräber. Tafeln.
van Gelder, H. E., 1961. De karolingiske Muntslag te Duurstede. Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 48, s. 15—42.
Grierson, Ph., 1954. Cronologia delle riforme monetarie di Carlo Magno. Rivista italiana di numismatica, vol. II. Serie quinta, LVI, s. 65—79.
Haugberg, P., 1900. Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146.
Haugberg, P. — Østrup, J., 1914. Terslev-Fundets Mønter. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, s. 63—75.
Hill, P. V., 1955. The animal, "anglo-merovingian", and miscellaneous series of anglo-saxon sceattas. The British Numismatic Journal, vol. XXVII, s. 1—38.
Holst, H., 1943. Uten- og innenlandske mynter i norske funn, nedlagt før år 1100. Nordisk Numismatisk Årsskrift, s. 56—112.
Lindqvist, S., 1926. Birkamynten. Fornvännen, s. 307—334.
Lyon, C. S. S., 1957. A reappraisal of the sceatta and styca coinage of Northumbria. The British Numismatic Journal, vol. XXVIII, s. 227—242.
Malmer, Mats P., 1962. Jungneolithische Studien. Acta Archaeologica Lundensia.
— 1963. Metodproblem inom järnålderns konsthistoria. Acta Archaeologica Lundensia.
Nordman, C. A., 1923. Nordens äldsta mynt. Finskt museum XXX, s. 15—32.
Nöbbe, E., 1911. Münzfund von Westerland auf Sylt. Mitteilungen des anthropologischen Vereins in Schleswig-Holstein, Heft 19, s. 78—93.
— 1923. Münzfunde des 8.—10. Jahrhunderts aus Schleswig-Holstein. Nordelbingen 2, s. 277—289.
Rasmusson, N. L., 1956. Birkamynt och Hedebymynt. Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, sp. 588—594.
Schrötter, F., 1930. Wörterbuch der Münzkunde.

ZUSAMMENFASSUNG

Brita Malmer: Die Hirsch-Bilder der ältesten nordischen Münzen.
Die sogenannten „Birkamünzen“, Haubergs „älteste Münzgruppen“, können zur Zeit in 95 Exemplaren nachgewiesen werden. Von diesen haben 49 auf der einen Seite das Bild eines hirschähnlichen Tieres. Auf 7 Exemplaren blickt der Hirsch geradeaus, auf den übrigen wendet er den Kopf nach rückwärts. Hauberg nahm an, dass der vorwärts blickende Hirsch, A, jünger als der zurückblickende, B, wäre. Lindqvist setzte dagegen den A-Hirsch vor den B-Hirschen. Die Verf. zeigt, dass die B-Hirsche in Wirklichkeit in zwei verschiedene Gruppen, B1 und B2, aufgeteilt werden können. Eine Untersuchung in Bezug auf Durchmesser, Rand

und Bildkombinationen zeigt, dass B1 eine Mittelgruppe bildet, mit Zügen sowohl von A wie von B2. Die Ähnlichkeit zwischen A und B2 ist dagegen unbedeutend. Der A-Hirsch kommt in Funden aus dem 9. Jahrhundert, B2-Hirsche lediglich aus Funden nach ca. 950 vor. A- und B1-Hirsche, jedoch keine B2-Hirsche, kommen in Funden aus Birka vor. Der A-Hirsch ist daher der älteste. Nachdem der B2-Hirsch in Birka fehlt, ist es unwahrscheinlich, dass irgendeine Münzgruppe mit Hirschbildern auf Birka geprägt worden ist.

Die Problematik der ältesten nordischen Münzen, wird von der Verf, in einer künftigen Arbeit, „Studier i nordisk mynthistoria före år 1000“ ausführlicher behandelt werden.